

**CURS BASIC
DE TECNIOQUES
D'INVESTIGACIO
ALS ARXIUS
LOCALS**

SABADELL

TERRASSA

NOVEMBRE 1993

FEBRER 1994

1. PALEOGRAFIA

1.1 De l'escriptura llatina a l'escriptura carolina.

En l'aparició de l'escriptura llatina intervenen tres factors: els genètics, els funcionals i els d'ús. Els primers fan referència a la formació dels signes gràfics. Els segons s'adrecen a les necessitats que obliguen a la societat a escriure. Els darrers s'inscriuen dins l'àmbit social en que s'usa l'escriptura.

En l'àmbit mediterrani trobem motivacions de tipus administratiu (*escriptura linial B minoica*) i sacro-litúrgic; en ambdós casos es tracta de necessitats generades per unes elits socials més o menys tancades. En el món romà dels segles VII-VI aC cal que ens preguntem quins sectors i quins motius hi ha per a l'ús de l'escriptura. Hi ha necessitats administratives i públiques, però també privades (fixació de genealogies, cult domèstic, etc.). Influencien també els forts lligams existents amb civilitzacions molt alfabetitzades, com l'etrusca o la grega. Trobem, per tant, dues classes socials interessades en l'escriptura: la gentilícia (per a usos privats i d'autorrepresentació) i la sacerdotal (per a usos públics).

La difusió de l'escriptura fou limitada i circumscripta al món oficial. En aquest primer moment, la simbologia gràfica és monumental, amb lletres separades i vinculades a l'epigrafia. L'ús privat de l'escriptura, a diferència del que succeirà més endavant, es tradueix en formes molt semblants a la d'ús oficial, degut a la utilització, en ambdós casos, de suports durs.

Un altre tipus de producció es realitza sobre tela de lli, taules de cera, pell, etc. Tot i així, el tipus d'escriptura continua essent molt rígid, a l'igual que succeïa en l'escriptura etrusca, de gran influència sobre la llatina.

L'alfabet llatí apareix cap a la primera meitat del segle VII aC, degut a la estagnació de la societat etrusca. Les principals modificacions es troben en la introducció de la G (s. III aC) i la Y i la Z (finals de la República); és l'anomenada *escriptura capital arcaica*.

D'ençà la segona meitat del segle III aC, i sota la influència de l'epigrafia grega s'entra en un procés de normalització gràfica que es tradueix en l'*escriptura capital epigrafica llatina*, que ja presenta tot l'alfabet format. És una escriptura regular i uniforme en el disseny i sense cursivitat. Paral·lelament, en aquesta època l'escriptura entra en un canon o fase de normalització a nivell privat (núms. 4-5), canon que ja està del tot establert els segles II-I aC (núm. 6) i que presenta una lletra geometritzada i uniforme.

L'escriptura privada originà l'aparició de cinc lletres: A (), E (), F (), R () i O (). Això és degut a la tècnica de traçat sobre suport dur amb estilet, que dificultava el traçat horitzontal i corbilini i possibilitava una major rapidesa en l'execució. Parlem ara d'*escriptura capital cursiva*. Aquesta escriptura tendia a la verticalitat sobre suports durs.

En el segle I aC s'introduïren dues noves lletres: B () →) i D () →) →). També apareixeren formes preminúscules facilitades per l'ús de suports tous, com el papir o les tauletes de cera.

L'escriptura capital cursiva s'anà tipificant a partir del segle dC (núm. 7). Comencem a trobar formes preminúscules, engendrades en el mòdul de 4 línies i sense entrellaçar. A partir del segle II dC sí que trobem llaços entre les lletres, sovint inclinades.

Durant la República començà a Roma la producció de llibres. L'escriptura que s'hi emprà derivava de l'escriptura epigràfica (*escriptura capital rústica* o *escriptura capital llibraria*). Era vertical, de traçat fluid, mòdul uniforme i sense cursivitat. Tingué dues etapes: dels segles I al III dC, en què fou l'única utilitzada en el camp llibrari (núm. 8), i a partir d'aquesta darrera data, quan s'experimentaren uns canvis que ens retrotrauen a formes més antigues, estretes i altes (núm. 9). De les escriptures llibràries d'aquests segles sorgí l'*escriptura capital quadrada*, també anomenada *elegant* (núm. 10).

Entre els segles II-III dC van aparèixer les lletres minúscules; fou aquest un dels canvis més radicals de l'escriptura llatina i amb majors influències posteriors. El canvi es produí degut a la variació de l'angle d'escriptura. La minúscula és una escriptura d'elaboració ràpida i genera enllaç entre lletres i paraules, així com canvis en les formes de les lletres, que presenten ara major diversitat de mòduls (núm. 11). El procés de tipificació s'escaigué en els segles IV-V dC i feu desaparèixer la capital cursiva.

Hi ha dos tipus més d'escriptures dins el món romà. Quan la minúscula entrà en el camp llibrari, la capital llibraria entrà en retrocés davant el sorgiment dels textos i lectors cristians. D'altra banda, als centres culturals grecs s'utilitzava una lletra arrodonida i elegant (*minúscula bíblica*). L'adopció de la ploma d'oca en el segle IV permeté una major flexibilitat en el traçat de les corbes; tots aquests factors tècnics i culturals van propiciar el sorgiment de l'*escriptura uncial*, majoritàriament majúscula (però amb algunes minúscules), que tendí a reduir l'alçada de les lletres fins a anivellar-les. S'usà en còdexs cristians; les lletres més característiques són la A (), la D (), la E () i la M () (núms. 12-13). Posteriorment tendí a experimentar una certa rigidesa geomètrica (núm. 13).

A finals del segle V i principis del VI la producció de llibres passà als centres eclesiàstics, en els que l'escriptura minúscula canvià. Esdevingué més rígida, vertical i aixafada, essent característic l'ús de la lletra G

Es l'anomenada *escriptura semiuncial* (núm. 14), usada preferentment en textos religiosos. Tingué un epigonisme a alguns llocs d'Europa (Sant Martí de Tours, segles VIII-IX), quan ja pràcticament no s'usava. Amb la lletra semiuncial es tanca el cicle de l'escriptura llatina.

Cap els segles V-VII una sèrie de factors van trencar la homogeneïtat del món escripturari romà, com l'esquarterament del seu sistema d'ensenyament, la substitució de la producció laica per l'eclesiàstica, la tendència a separar les diverses tradicions escriptòriques (usos llibraris versus usos documentals), etc. Aquesta fractura de la tradició gràfica unitària es coneix com a *particularisme gràfic altmedieval*, amb escriptures diverses a zones diverses i diferenciada socialment. Aquest trencament es presenta per la via documental (on s'usarà la minúscula cursiva) i per la via llibraria (on es parteix de la uncial i semiuncial).

Hom parla també d'*escriptures nacionals*. A França, país molt romanitzat, trobem l'*escriptura merovíngia* (segles VII-VIII), hereva de l'artificiosa escriptura de les cancelleries imperials i provincials romanes, derivada tanmateix de la minúscula cursiva. L'escriptura merovíngia se'ns apareix amb una mena de compressió lateral (núms. 15-16) i allargada, i es va circumscriure al camp documental. En l'àmbit llibrari, l'escriptura merovíngia presentava formes més estilitzades (núm. 17). Hi hagueren altres tipificacions posteriors, com l'*escriptura A-Z*, que es caracteritzava per unes A molt obertes (núm. 18), l'*escriptura A-B* (núm. 19), l'*escriptura uncial arrodonida* (núm. 20), etc.

A partir d'aquest moment, desapareix el particularisme gràfic i apareix l'*escriptura carolina*, de formes molt arrodonides i equilibrades (núm. 21), sense entrellaçar i sense abreujatures, tot plegat recordant la lletra minúscula romana dels segles IV-V dC. Hom creu que l'escriptura carolina s'originà a Sant Martí de Tours; una altra hipòtesi la fa aparèixer a la mateixa ciutat de Roma i altres teories són manifestament poligenètiques, com a conseqüència del renaixement cultural que acompanyà el regnat de Carlemany. Influïren sens dubte factors com l'augment de l'ús social de l'escriptura i un renovat interès de les classes dirigents d'identificar-se mitjançant una escriptura pròpia.

L'escriptura carolina s'estengué ràpidament per tota Europa occidental, incloent-hi Catalunya; la trobem, per exemple, a Anglaterra i nord d'Itàlia al segle IX i a Irlanda al XII. Es veié ràpidament influenciada per l'aparició de la ploma tallada en forma de bisell, fet que motivà l'aparició de traços més trencats i esbiaixats (núms. 22-24). L'escriptura carolina comportà un mòdul uniforme i l'adopció d'algunes lletres característiques, com la A uncial (), la E rodona (), la N capital, la S baixada (), els llaços E-T, etc.

L'escriptura nacional de la Península Ibèrica fou l'*escriptura visigòtica*, amb una gran varietat de trets diferenciadors. Es perllongà fins el s. XII a Castella, el XIII a Galícia, etc.; en canvi, a Catalunya estava en retrocés ja en el s. IX, quan comencen a aparèixer les primeres manifestacions d'escriptura híbrida visigòtico-carolina.

